

Byl Bruno upálen kvůli svým kosmologickým představám?

DANIEL ŠPELDA

Abstract. Was Bruno burned at the stake because of his cosmological ideas? In his recently published book Michael White presents an interpretation of historical events based on the concept of the conflicting relationship between science and religion. By examining the reasons for which Giordano Bruno was burned, the article tries to prove that the conflicting model lacks credibility.

Key words: Giordano Bruno • astronomy of the 16th century • science and religion

Před časem u nás vyšla kniha Michaela Whitea *Antikrist Galileo*, která má být jakousi intelektuální biografií velkého vědce.¹ Michael White (1959) je britský spisovatel, který v současnosti žije v Austrálii. Na jeho internetových stránkách² se lze dozvědět, že psal do různých britských novin, hrál v několika hudebních skupinách a vydal 35 knih – sedm románů a 28 titulů literatury faktu. Českým čtenářům jsou již známy dva jeho romány a jeho knihy o Machiavellim (*Machiavelli: Nepochopený muž*, česky 2006), Leonardovi (*Leonardo: První vědec*, česky 2001) a Hawkingovi (*Stephen Hawking: Život s vědou*, česky 2009). Kromě toho však White napsal životopis Newtona, Asimova, Tolkiena, Darwina, ale i knihy o mimozemských formách života nebo o vědě v seriálu Akta X. White je tedy profesionální spisovatel, který se živí psaním knih a na svých stránkách uvádí, jaké místo v čtenářských hitparádách obsadily. Na tom přirozeně není nic špatného. Otázkou je, zdali tento typ knih lze považovat za odbornou či popularizační literaturu a jak hluboký výklad historických událostí od nich lze očekávat.

Whiteova kniha *Antikrist Galileo* je sice profesionálně napsaná, ale také obsahuje mnoho omylů a nepřesností. Jejím hlavním problémem je velice schematické nahlížení dobových událostí: Na jedné straně stojí neohrožený Galilei, který „si velmi dobře uvědomoval, jakou úlohu má v dějinách a ve vývoji myšlení sehrát“.³ Na straně druhé stojí temná a záłudná církev: „Jen málokdo byl před chapadly

¹ Publikace vznikla v rámci výzkumného záměru řešeného ve Filosofickém ústavu AV ČR, v.v.i.

² Viz (<http://www.michaelwhite.com.au>); vyhledáno v lednu 2012.

³ Michael WHITE: *Antikrist Galileo*. Praha, Academia, 2011, s. 70.

církve v bezpečí. Mnozí mocní katolíci nepovažovali inteligenci za žádnou skutečnou hodnotu.⁴ V současném bádání, které se zabývá vztahem vědy a náboženství, se takovému přístupu říká konfliktní model, protože chápe vztah vědy a náboženství jako principiální, nevyhnutelný a nepřekonatelný konflikt. Tento model je ve všech současných výkladech této problematiky jednoznačně odmítán jako způsob vysvětlení historických událostí, který je zjednodušující, neinformovaný, ideologicky zatížený, metodologicky napadnutelný, zastaralý, neobhajitelný atp.⁵ Výsledkem uplatnění takového přístupu je pak ve Whiteově případě takový výklad Galileova života a díla, který byl v galileovském bádání překonán a rozhodně odmítnut.⁶

Cílem této studie je poukázat na neobhajitelnost a nespolehlivost konfliktního modelu výkladu dějin vztahu vědy a náboženství. Tématem však nebude samotný Galilei, ale postava, o níž se White ve své knize opakovaně zmiňuje: Giordano

⁴ Tamtéž, s. 178.

⁵ Viz např. D. B. WILSON: *The Historiography of Science and Religion*. In G. B. FERN-GREN (ed.): *Science and Religion. A Historical Introduction*. Baltimore – London, Garland, 2002, s. 13–29; srov. též C. A. RUSSELL: *The Conflict of Science and Religion*. In tamtéž, s. 3–12; J. H. BROOKE: *Science and Religion. Some Historical Perspectives*. Cambridge, Cambridge University Press, 1991, 2005, s. 33–42 nn.; J. H. BROOKE – G. CANTOR: *Reconstructing Nature. The Engagement of Science and Religion*. New York – Oxford, Oxford University Press, 1998, s. 17 nn.; P. HARRISON: Introduction. In P. HARRISON (ed.): *The Cambridge Companion to Science and Religion*. Cambridge, Cambridge University Press, 2010, s. 1–17, zde s. 4 nn.

⁶ Tento výklad, kterého se drží například výše uvedený M. White, je dnes považován za překonaný a neobhajitelný. Z novější literatury viz především W. R. SHEA: *Galileo and Church*. In D. C. LINDBERG – R. L. NUMBERS (eds.): *God and Nature. Historical Essays on the Encounter between Christianity and Science*. Berkeley – Los Angeles – London, University of California Press, 1986, s. 114–135; R. J. BLACKWELL: *Galileo, Bellarmine, and the Bible*. Notre Dame, University of Notre Dame Press, 1991; R. FELDHAY: *Galileo and the Church. Political Inquisition or Critical Dialogue*. Cambridge, Cambridge University Press, 1995; D. C. LINDBERG: *Galileo, the Church, and the Cosmos*. In D. C. LINDBERG – R. L. NUMBERS (eds.): *When Science & Christianity Meet*. Chicago – London, 2003, s. 33–60; W. R. SHEA – M. ARTIGAS: *Galileo in Rome. The Rise and Fall of Troublesome Genius*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2003; M. CLAVELIN: *Galilée copernicien*. Paris, Albin Michel, 2003; R. J. BLACKWELL: *Behind the Scenes at Galileo's Trial*. Notre Dame, University of Notre Dame Press, 2006; M. A. FINOCCHIARO: *That Galileo Was Imprisoned and Tortured For Advocating Copernicanism*. In R. L. NUMBERS (ed.): *Galileo Goes to Jail and Other Myths about Science and Religion*. Cambridge, Mass – London, Harvard University Press, 2009, s. 68–78; M. A. FINOCCHIARO: *Defending Copernicus and Galileo. Critical Reasoning in the Two Affairs*. Dordrecht, Springer, 2010.

Bruno, „první a jediný skutečný mučedník vědy“.⁷ Podle Whitea inkvizitoři na Bruna nastražili „past“ a pak ho „uvěznili v páchnoucí cele plné krys a opakovaně ho mučili“. V Benátkách prý inkvizice Bruna uvrhla do kobky o rozměrech dvou metrů čtverečních a přikovala ke zdi; později ho prý benátský soud „odsoudil jako kacíře a dal ho převézt do Vatikánu“.⁸ Důvody pro upálení Giordana Bruna White shrnuje takto: „Bruno zemřel proto, že odmítl přistoupit na ortodoxní názory, a ve svém učení spojil Koperníkovu vědu (kterou církevní pronásledovatelé dosud zcela nepochopili) s vírou v katolického Boha. Bruno nikdy v Boha věřit nepřestal a v jistém smyslu zůstal tradičním katolíkem.“⁹ Všechna tato tvrzení jsou nesprávná.

Obsahem této studie je poměrně detailní představení průběhu procesu s Giordanem Brunem. Toto představení dostupných faktů chce ukázat, že jednoduchá představa o principiálním nepřátelství církve vůči nezávislému poznávání přírody není obhajitelná při konfrontaci s dobovými prameny. Nejde zde o to obhajovat či omlouvat postup katolické církve, ale o lepší a hlubší pochopení historických událostí, které byly motivovány mnohem složitějšími příčinami, než jaké si někteří moderní autoři připouštějí. Přiblížení Brunova života a hlavních etap jeho procesu, které se opírá o moderní vydání dochovaných dokumentů, by mělo ukázat, že v celém procesu se kosmologická tematika objevuje jen jako jedno z mnoha témat. Brunovu představu o uspořádání kosmu rozhodně nelze považovat za nejpodstatnější prvek při rozhodování inkvizice o rozsudku nad uprchlým mnichem.

1. Život

Brzy ráno 17. února 1600 byl na římské náměstí Campo de' Fiori přiveden odsouzenec, který byl v rozsudku prohlášen za tvrdošíjného a zatvrzelého kacíře (*heretico impenitente et pertinace*). Kati vězni proštípli jazyk kleštěmi, aby nemohl během cesty k popravišti vykřikovat mezi lid své bludy. Církev se vždy chtěla vyhnout tomu, aby na ní lpěla poskrvna prolité krve, a proto při předávání odsouzence světské spravedlnosti trvala na tom, aby byl zločinec usmrčen tak, aniž by byla prolita jeho krev. Takový standardní požadavek se řešil standardním způsobem – upálením na hranici. Odsouzenec byl přiveden k hranici, svlečen do naha a připoután ke kůlu uprostřed hranice. Kněz mu ještě nastavil k obličejí krucifix k políbení, ale kacíř kněze proklál zarputilým pohledem (*torvo vultu*)

⁷ M. WHITE: *Antikrist Galileo*, c. d., s. 67.

⁸ Tamtéž, s. 67, 252, 107.

⁹ Tamtéž, s. 67.

a od zpodobnění ukřižovaného Ježíše se odvrátil. Soudci a kati někdy prokazovali odsouzeným milost tím, že je před zapálením hranice uškrtli. Tento kacíř byl ovšem upálen zaživa. Když hranice dohořela, jeho popel byl vhozen do Tiberu. Takto líčí smrt Giordana Bruna záznamy inkvizice, římské „noviny“ (*avvisi*) a německý učenec Caspar Schoppe, který byl přítomen vyhlášení rozsudku i popravě jako divák a o jejich průběhu napsal příteli do Německa dlouhý dopis, jenž se dochoval a byl několikrát vydán.¹⁰ Zatímco o smrti Giordana Bruna jsme relativně dobře informováni, co víme o jeho životě?

Bruno se narodil v roce 1548 v městečku Nola na jihu Itálie asi třicet kilometrů od Neapole. Jeho křestní jméno bylo Filippo. Otec byl voják a rodina nebyla patrně příliš zámožná. Ve čtrnácti letech začal studovat na neapolských školách humanistické obory. Rodina si asi nejspíše nemohla dovolit platit nadanému chlapci další studia a možná právě z tohoto důvodu vstoupil v sedmnácti letech (15. června 1565) Filippo do dominikánského řádu a přijal řádové jméno Giordano.¹¹ V dominikánském konventu v Neapoli získal v následujících letech standardní řádové vzdělání, které sestávalo zejména ze znalosti scholastické filosofie a teologie, zvláště pak učení Tomáše Akvinského. Již rok po vstoupení do řádu se však dostal do prvního konfliktu s autoritami. Nadřizení si stěžovali, že odstranil ze své cely obrázky svatých a kritizoval mariánský kult, jak sám později přiznal.¹² Bruno sám také později při výsleších připustil, že již v osmnácti letech začal pochybovat o trojjedinosti Boha.¹³ V sedmdesátých letech dál pokračoval

¹⁰ Dokumenty vztahující se k procesu s Brunem cituji podle vydání, které vyšlo v rámci francouzské edice Brunových spisů – G. BRUNO: *Oeuvres Complètes, sv. VIII: Documents I: Le procès*. L. FIRPO (ed.). Paris, Les Belles Lettres, 2000 (výše uvedená fakta se zde nacházejí na s. 507, 521). Schoppeův dopis je dostupný také v německém výboru *Philosophie jetzt! Giordano Bruno*. E. von SAMSONOW (hrsg.). München, Taschenbuch Verlag, 1999, s. 465–469. Neocenitelným průvodcem komplikovaným průběhem procesu je „Introduction“ od L. Firpa obsažené v uvedené francouzské edici, s. i–cxix.

¹¹ V. SPAMPANATO: *Documenti della vita di Giordano Bruno*. Firenze, Olschki, 1933, s. 7.

¹² *Dokumenty o odsouzení a upálení Giordana Bruna: Pátý výslech*. In G. BRUNO: *Dialogy*. Přel. J. B. Kozák. Praha, SPNĽ, 1956, s. 385; *Le procès*, c. d., s. 123–125. Tyto dokumenty nebyly začleněny do přepracovaného vydání Brunových dialogů (G. BRUNO: *Dialogy*. Přel. J. B. Kozák, T. Nejeschleba. Praha, Academia, 2008), protože původně byly vybrány a představeny tendenčně. Pro české čtenáře je ovšem Kozákův překlad dostupnější než Firpova edice, a proto kvůli případnému dohledávání údajů odkazuji na oba texty. Místy užívám i Kozákovy překlady.

¹³ *Dokumenty, Třetí výslech*, c. d., s. 369 n.; *Le procès*, c. d., s. 73.

ve studiu teologie, v roce 1573 byl vysvěcen na kněze a sloužil svou první mši. V roce 1576, když mu bylo 28 let, jeho nadřízení znovu vyslovili podezření, že zastává kacírské názory, popírá Trojici a pochybuje o Kristově božství (tzv. ariánství). Bruno se tedy vydal do Říma, aby se hájil. V Římě se ovšem dozvěděl, že v Neapoli se našly knihy, které před svým odjezdem schoval. Nejednalo se o žádnou kacírskou četbu, byli to církevní otcové Chrysostomos a Jeroným, ovšem ve vydání Erasma Rotterdamského, které bylo v šedesátých letech neapolským dominikánům výslovně zakázáno.

Dominikánští představení připravili proti němu obvinění, ale Bruno se o tom dozvěděl, svlékl dominikánské roucho a uprchl z Říma na sever. Tak začalo jeho dlouholeté putování po celé Evropě. Nejprve pobýval v několika severoitalských městech, na jaře 1579 pak přišel do Ženevy, kde se částečně živil jako korektor v tiskárně. Má se také zato, že v této kalvínské baště přestoupil nakrátko ke kalvinismu. Bruno byl vášnivý člověk, který se rád pouštěl do diskusí, a vůči lidem, kteří zastávali jiné názory, vystupoval leckdy arogantně a nesnášenlivě. Vymstilo se mu to i v Ženevě, kde proti sobě popudil místní učence i authority, a musel na podzim téhož roku prchnout.¹⁴ Odešel do francouzského Toulouse, kde působil v letech 1579–1581 na místní univerzitě a přednášel různé předměty: astronomii, ale také Aristotelovu filosofii. Na podzim roku 1581 Bruno odešel kvůli náboženským válkám do Paříže, kde se mu podařilo získat si přízeň krále Jindřicha III. V Paříži také roku 1582 vydal své první spisy. Na začátku roku 1583 odjel se svým patronem, francouzským velvyslancem Michaelem de Castelnau do Londýna, kde pobýval až do roku 1585. V Londýně vydal své nejslavnější a nejvlivnější spisy, tzv. italské dialogy, které jsou dostupné v českém překladu.

S Castelnauem se vrátil koncem roku 1585 do Paříže. Zde se pokusil o návrat do katolické církve a do dominikánského řádu, ale to se mu nezdařilo. Dál byl považován za apostatu.¹⁵ V Paříži vydal další knihy, přednášel a pustil se vášnivě do dalších polemik, díky nimž si udělal nepřátele.¹⁶ Jindřich III. už mu neposkytoval podporu, a tak nakonec musel z Paříže utéci. Odešel do Německa a strávil dva relativně klidné roky (1586–1588) na univerzitě ve Wittenbergu.¹⁷ Zde se možná na nějaký čas přihlásil k luteránství. Kvůli změnám na univerzitě však musel odejít. Odjel do Prahy, kde strávil asi polovinu roku 1588.¹⁸ Snažil se

¹⁴ V. SPAMPANATO: *Documenti della vita di Giordano Bruno*, c. d., s. 33–36.

¹⁵ *Dokumenty, Čtvrtý výslech*, c. d., s. 373 n.; *Le procès*, c. d., s. 87.

¹⁶ V. SPAMPANATO: *Documenti della vita di Giordano Bruno*, c. d., s. 44–46.

¹⁷ Srov. tamtéž, s. 50 n.

¹⁸ Srov. I. ŠTOLL: *Giordano Bruno v rudolfínské Praze*. In A. TROJÁNEK – D. HRUBÝ (eds.): *IX. seminář o filozofických otázkách matematiky a fyziky*. Velké Meziříčí, Pro-

získat přízeň Rudolfa II. zvláštním spisem,¹⁹ ale nepodařilo se mu to. V listopadu 1588 už byl opět v Německu a nakonec se usadil v Helmstedtu, kde sepsal trojici rozsáhlých latinských básní, které obsahují jádro jeho filosofie. V roce 1590 odjel do Frankfurtu, aby dohlédl na tisk svých filosofických básní, které byly vydány v roce 1591. Na slavném knižním veletrhu ve Frankfurtu pak Bruna jeden italský knihkupec informoval o pozvání, které mu poslal bohatý benátský aristokrat Giovanni Mocenigo. Bruno sice věděl, že v Itálii mu hrozí nebezpečí, protože pro italské úřady byl stále zběhlý dominikánský mnich, ale přesto pozvání přijal. V srpnu 1591 přijel do Benátek, v září se marně pokoušel získat místo na univerzitě v nedaleké Padově. Pak se vrátil do Benátek, kde pobýval u bohatého Moceniga, který především doufal, že ho Bruno zasvětil do okultních věd. Bruno mu ale žádné nadpřirozené schopnosti neposkytl a spíše začal uvažovat o návratu do Německa. Mocenigo tedy nejspíše ze vzteku a z pomstychtivosti 23. května 1592 Bruna udal benátské inkvizici. Tímto dnem také pro Bruna začíná dlouholeté věznění, které skončí až 17. února 1600.

2. Dílo

Bruno je autorem obsáhlého díla, jehož obsah se vzpírá jakékoli pohodlné klasifikaci. V jeho myšlenkách se totiž spojuje a prolíná celá řada nejrůznějších vlivů, podnětů a záměrů. Badatelé se dnes dokonce víceméně shodují na tom, že v jeho spisech se nedá najít nějaký jednotný a uzavřený systém.²⁰

Někdy bývá Bruno představován jako jakýsi protovědec nebo filosofující vědec, ale taková představa je mylná. Bruno nebyl vědec v moderním smyslu, ale spíše spekulativní filosof a náboženský reformátor. V renesanční době bylo mezi učenici rozšířené přesvědčení, že kdysi na počátku dějin lidského rodu, před potopou světa, existovalo mezi biblickými patriarchy a starověkými národy prastaré vědění, které se po potopě světa ztratilo. Mnozí renesanční myslitelé se domnívali, že tuto dokonalou, prapůvodní, Bohem předanou moudrost je možné rekonstruovat na základě studia textů, které považovali za prastaré. Byli přesvědčeni, že existuje celý soubor takových spisů, jejichž autory byly postavy, které žily dávno před Kristem v mýtickém dávnověku, jako byl Mojžíš, věštkyně

metheus, 2000, s. 21–35; I. ŠTOLL: The Prague episode of Giordano Bruno. In J. FOLTA (ed.): *Science and Technology in Rudolphinian Time*. Prague, National Technical Museum, 1997, s. 70–78.

¹⁹ G. BRUNO: *Božskému Rudolfovi II.* Přel. J. Kalivoda. Praha, Malá Skála, 2001.

²⁰ H. GATTI: The Natural Philosophy of Giordano Bruno. *Midwest Studies in Philosophy*, 26, 2002, s. 111–123.

Sibyla, perský mág Zoroaster nebo egyptský mudrc Hermés Trismegistos.²¹ Většina renesančních učenců se domnívala, že tato prastará moudrost je plně slučitelná s křesťanstvím, protože předznamenává mnohé pravdy, které světu později přineslo.

Bruno uvažoval podobně. Domníval se, že existuje jediná univerzální pravda, poprvé odhalená lidem na počátku světa. Úkolem filosofa je tuto moudrost aktualizovat pro vlastní dobu.²² Bruno se domníval, že v hermetických traktátech objevil prastaré egyptské náboženství, které bylo násilně potlačeno židovstvím a křesťanstvím. Toto egyptské náboženství se mělo znovu chopit vlády nad světem a Bruno byl jeho věrozvěstem.²³ Podle Bruna starodávná moudrost Egyptanů zahrnovala heliocentrismus, přesvědčení o univerzální oživenosti a oduševněnosti přírody, víru v existenci magických spojení, která člověk může využít,²⁴ anebo také přesvědčení o převtělování duší. Tato znovuoživená moudrost je původní, dokonalou pravdou, s jejíž pomocí lze zreformovat stávající svět. Katolickou církev považoval za zkaženou z morálního hlediska, protože se odčýlila od původní apoštolské zbožnosti. Kromě toho však Bruno považoval za

²¹ Viz např. D. P. WALKER: *The Ancient Theology. Studies in Christian Platonism from the Fifteenth to the Eighteenth Century*. London, Duckworth, 1972; W. J. HANEGRAAFF: Tradition – Prisca Theologia and Philosophia Perennis. In W. J. HANEGRAAFF (ed.): *Dictionary of Gnosis and Western Esotericism*. Leiden – Boston, Brill, 2006, s. 1125–1135; C. VASOLI: Der Mythos der ‚Prisci Theologi‘ als ‚Ideologie‘ der ‚Renovatio‘. In M. Mulsow (hrsg.): *Das Ende des Hermetismus. Historische Kritik und neue Naturphilosophie in der Spätrenaissance*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2002, s. 19–60; T. NEJESCHLEBA: Mýtus mága Zoroastera v renesanci. In J. NECHUTOVÁ (ed.): *Druhý život antického mýtu*. Brno, CDK, 2004, s. 153–161.

²² P. R. BLUM: *Giordano Bruno*. München, 1999, s. 116 nn.

²³ K tomu viz zejména F. YATESOVÁ: *Giordano Bruno a hermetická tradice*. Praha, Vyšehrad, 2009; srov. I. P. CULIANU: *Eros and Magic in the Renaissance*. Frankfurt a. M. – Leipzig, Insel Verlag, 2001, s. 91 nn. et passim. Výhrady vůči interpretaci Yatesové uvádí např. H. GATTI: *Giordano Bruno and Renaissance Science*. Ithaca – London, Cornell University Press, 1999, s. 1–9. Kriticky k přeceňování hermetismu při formování raně novověké vědy viz například P. ROSSI: Hermeticism, Rationality, and the Scientific Revolution. In M. L. RIGHINI BORELLI – W. R. SHEA (eds.): *Reason, Experiment, and Mysticism in the Scientific Revolution*. New York, Science History Publ., 1975, s. 247–273.

²⁴ Viz G. BRUNO: *Magie, pousta a dialog renesančního filosofa*. Přel. J. Hlaváček, J. Hajný. Praha, Argo, 2007; srov. P. ZAMBELLI: *White Magic, Black Magic in the European Renaissance*. Leiden – Boston, Brill, 2007, s. 191–217.

zásadně pomýlenou i celou soustavu křesťanské filosofie a teologie.²⁵ Na samotnou teologii pochopitelně příliš útočit nemohl, proto alespoň nevybíravě kritizoval Aristotela, jehož filosofie stála v základu – přinejmenším dominikánské – teologie, a jejího mistra, Tomáše Akvinského. Bruno svou vizi nábožensko-etické reformy zkaženého křesťanstva během života různě upravoval, a když přijížděl do Benátek, měl patrně v plánu provést celokulturní reformu za pomoci papeže. Chtěl papeže přesvědčit o svých ideálech a jeho prostřednictvím obnovit život celé Evropy v duchu pradávnej moudrosti.²⁶

Snaha napravit a přeměnit svět prostřednictvím reformy vědění a náboženství je úběžníkem celého Brunova myslitelského díla. A v tomto kontextu je třeba také interpretovat jeho kosmologické názory. Nejdříve je třeba vysvětlit Brunův vztah ke Koperníkovi. Pro Bruna byl Koperník především astronom, který po staletích temnoty objevil prastarou pravdu známou již Egypťanům – totiž heliocentrický systém. Koperník tedy podle Brunova přesvědčení nebyl originální myslitel, ale spíše člověk, který znovuoživil dávnou nauku, jejímiž nejznámějšími představiteli v antice byli pýthagorejci. Bruno tak zahajuje slavný dialog *Věčeře na Popeleční středu* metaforikou světla a „ranních červánků“, již navazuje na renesanční představu *renovatio*, která neznamená návrat ke starému, ale návrat starého, v dávnověku dobře známého a již tehdy dokonalého vědění. Dávná moudrost má nyní posloužit ke znovuoživení kultury, která vystupuje z věku temna. Bruno říká, že Koperníka „bohové povolali jako ranní červánky, aby věstil vzkříšení pravé staré filosofie, po tolik staletí pohřbené v temných sklepeních slepé, zlomyslné, drzé a nenávistné nevědomosti.“²⁷

Podle Bruna však Koperník oživil prastarou moudrost jen zčásti a neúplně – a to ve dvou ohledech: 1) Bruno Koperníkovi vyčítal, že heliocentrismus představil pouze jako matematickou teorii – tedy že neposkytl přírodní filosofii, dnešními slovy fyziku, která by byla v souladu s heliocentrismem. To například znamená, že nevytvořil takovou teorii, která by vysvětlovala pohyb těles na rotující Zemi. Podle aristotelské teorie pohybu by totiž například kameny vyhozené kolmo vzhůru na rotující Zemi musely dopadnout západně od místa, z něž byly vystřeleny, protože Země by se během jejich letu potočila. Přírodní filosofii slučitelnou s geocentrismem se Bruno snažil poskytnout svou koncepcí pohybu, která zahrnovala rovněž ideu relativity pohybu. 2) Dále Bruno Koperníkovi vytýkal,

²⁵ Srov. E. A. GOSSELIN: Fra Giordano Bruno's Catholic Passion. In J. HANKINS – J. MONFASANI – F. PURNELL (eds.): *Supplementum Festivum. Studies in Honor of Paul Oskar Kristeller*. New York, Binghamton, 1987, s. 537–561.

²⁶ L. FIRPO: Introduction. In *Le procès*, c. d., s. 21 n., 24 n.

²⁷ G. BRUNO: *Dialogy*, 2. vyd., 2008, c. d. v pozn. 12, s. 34.

že se stále přidržoval přesvědčení, že existuje poslední sféra, která obepíná kosmos jako pevná schránka, do níž jsou vsazeny hvězdy. Podle Bruna ve vesmíru žádné takové pevné sféry nejsou. Naše sluneční soustava je jen jedním z nekonečně mnoha světů, které se nacházejí v nekonečném vesmíru.²⁸

Odkud se představa nekonečného vesmíru vzala? Brunova koncepce bývá představována jako racionální výdobytek svobodného a nezávislého ducha, který v mnohém předběhl svou dobu. Taková interpretace je však stěží obhajitelná. Brunova kosmologie neměla původ v nezávislém vědeckém zkoumání moderního typu, ale byla výsledkem spojení několika ontologických, metafyzických a teologických předpokladů. Nekonečný vesmír je v Brunově filosofii spekulativní pojem, k němuž došel především na základě analýzy atributů Boha, nikoli astronomickým měřením a výpočty. V souladu s křesťanskou tradicí Bruno totiž soudí, že Bohu náleží dva zásadní atributy – je dobrý a všemocný (*omnipotens*). Ve vztahu ke stvoření světa se všemoc Boha tradičně chápala jako rezervoár všech možností, které by Bůh mohl uskutečnit, kdyby chtěl. Boží omnipotence zahrnuje nekonečně mnoho věcí, které lze uskutečnit. Křesťanská teologie však nezřídka uváděla, že z tohoto nekonečného množství možností moudrý Bůh vybral jen některé. Vybrané možnosti uskutečnil při stvoření světa, a tak vznikl svět, který známe ze zkušenosti. Stvořený svět je tedy jen určitý výsek z možností, které má k dispozici stvořitelská všemoc.

V tomto kontextu Bruno připomíná druhý atribut Boha, jeho dobrotu. Nelze se totiž domnívat, že by dobrý Bůh nechal některé možnosti nevyužité, tj. nestvořené. Tím Bruno navazuje na platónskou myšlenku, že k povaze nejvyššího Dobra náleží touha dávat se, šířit se, sdělovat se v co největší možné míře. Bůh, který je dobrý, touží předat světu sama sebe v nejvyšší možné míře. Uskutečňuje tedy vše, co je v jeho moci a co stvořit lze. Vzhledem k tomu, že boží moc je nekonečná, musí být také výsledek jejího stvořitelského působení nekonečný. Nekonečný vesmír odpovídá nekonečnosti boží moci. Benátským inkvizitorům se Bruno

²⁸ K Brunově astronomii a kosmologii viz blíže T. NEJESCHLEBA: Giordano Bruno jako obhájce kopernikanismu. In T. NEJESCHLEBA – P. FLOSS – J. MICHALÍK – E. STEHURA (eds.): *Kosmologie v dějinách a současnosti filosofie*. Olomouc, Univerzita Palackého, 2009, s. 37–50; H. GATTI: *Giordano Bruno and Renaissance Science*, c. d., P. H. MICHEL: *The Cosmology of Giordano Bruno*. Ithaca – New York, Cornell University Press, 1973; M. P. LERNER: *Le monde des sphères*. Paris, Belles Lettres, 2008, sv. II: *La fin du cosmos classique*, s. 157–165; A. KOYRÉ: *Od uzavřeného světa k nekonečnému vesmíru*. Praha, Vyšehrad, 2004, s. 40–53; E. McMULLIN: Bruno and Copernicus. *Isis* 78, 1987, s. 55–74; P. HADRAVA – A. HADRAVOVÁ: Cosmological ideas in the 16th century. In T. NEJESCHLEBA (ed.): *Philosophy of Giordano Bruno*. Olomouc, Univerzita Palackého, 2003, s. 83–92.

svou myšlenku pokusil vysvětlit těmito slovy: „...existuje nekonečný vesmír, který je výsledkem nekonečné božské moci, neboť považuji za věc nehodnou božské dobroty a moci, aby božstvo dalo vznik konečnému světu, když vedle tohoto světa mohlo dát vznik jinému a nekonečně mnoha jiným.“²⁹ Dobrotivý Bůh uskutěčňuje všechno, co může, a tvoří nekonečné univerzum zaplněné nekonečným množstvím světů.³⁰

Jestliže Bůh při stvoření vyčerpává úplně všechny možnosti, znamená to nakonec, že netvoří nic jiného než sebe sama v podobě nekonečného vesmíru. Vesmír je zvěcnělá boží všemoc. Proto se Brunovo filosofické stanovisko označuje často také jako panteismus. Podle Bruna Bůh neexistuje vně vesmíru, v jakémsi zázvěti, odkud by řídil chod vesmíru. Naopak, sídlem Boha je celé, všude zcela nezměrné nebe (*sedes vero Dei est universum ubique totum immensum caelum*).³¹ Bůh vším proniká jako neviditelný metafyzický původ a princip, je imanentní universu a splývá s přírodou. Představa o nekonečném vesmíru je pro Bruna samozřejmě součástí dávného náboženství – prastaré, dokonalé pravdy o pravém uspořádání světa a o skutečné povaze Boha.

3. První fáze procesu: Benátky – obvinění

Na úvod líčení samotného procesu s Brunem je třeba se stručně zmínit o dokumentech, které jsou dnes historikům k dispozici. Inkvizice, jak bylo tehdy zvykem, vedla o Brunově procesu rozsáhlý spis, který měl asi čtyři sta stran. Na počátku 19. století však Napoleon nechal odvézt archiv inkvizice do Paříže. Počítalo se snad i s tím, že brunovská akta vyjdou tiskem. Naneštěstí po politických zvratech ve Francii došlo k tomu, že akta vatikánského archivu byla rozprodána jako starý papír. Je tedy pravděpodobné, že i do brunovských akt se nakonec balily pečené kaštany. I když se hlavní spis o Brunově nenávratně ztratil, přece jen

²⁹ *Dokumenty, Třetí výslech*, c. d., s. 367; *Le procès*, c. d., s. 65–67.

³⁰ K metafyzickým předpokladům Brunovy kosmologie viz H. BLUMENBERG: *Die Legitimität der Neuzeit. Erneuerte Ausgabe*. Frankfurt a. M., Suhrkamp, 1996, s. 639–695; H. BLUMENBERG: *Die Genesis der kopernikanischen Welt*. Frankfurt a. M., Suhrkamp, 1996, s. 417–443; D. MAHNKE: *Unendliche Sphäre und Allmittelpunkt. Beiträge zur Genealogie der mathematischen Mystik*. Halle, Niemayer, 1937, s. 49–59; A. O. LOVEJOY: *The Great Chain of Being*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1978, s. 116–120; P. FLOSS: Cusanus und Bruno. In T. NEJESCHLEBA (ed.): *Philosophy of Giordano Bruno*, c. d., s. 30–42.

³¹ G. BRUNO: *Opera latine conscripta*. 8 sv. F. FIORENTINO (ed.). Napoli, 1879–1891, repr. Stuttgart – Bad Cannstatt 1962, sv. I–2, s. 80.

zůstaly ve vatikánských archivech další dokumenty, které se vztahují k procesu. Přibližně od konce 19. století začal Vatikán zpřístupňovat za velice přísných podmínek své archivy vybraným badatelům, kteří začali nalezené dokumenty uveřejňovat. Koncem čtyřicátých let 20. století byly již vydány všechny objevené dokumenty související s Giordanem Brunem. Z materiálů, které se dochovaly, stojí za zmínku úplně zachované výslechy benátské inkvizice. Kromě toho se podařilo objevit asi dvacetistránkový souhrn všech brunovských akt, který si pro přehlednost nechali soudci vypracovat na konci procesu. Díky tomuto souhrnu lze relativně přesně rekonstruovat všechny fáze procesu.³²

V srpnu 1591 se Bruno vrátil do Itálie. Pobýval na území svobodné benátské republiky, která si poměrně žárlivě střežila své svobody zvláště vůči papežskému státu, a doufal, že ho zde nic neohrozí. Jak už bylo řečeno, Bruno se vrátil do Itálie s plánem na náboženskou, duchovní a kulturní obrodu Evropy. Chtěl získat podporu papeže prostřednictvím svých spisů a s jeho pomocí hodlal usilovat o návrat do církve, kterou chtěl zásadně obrodit.³³ V Benátkách pobýval u Moceniga, který chtěl, aby ho Bruna zasvětil do okultních nauk a do umění paměti (*ars memoriae*).³⁴ Když Bruno oznámil, že se chce odebrat do Frankfurtu, napsal Mocenigo 23. května 1592 udavačský dopis benátské inkvizici. Ještě týž den byl Bruno zatčen v Mocenigově domě. O několik dní později sepsal Mocenigo ještě další dva udavačské dopisy (25. a 29. května).

Mocenigovo udání bylo velice závažné a odborníci na brunovskou problematiku se domnívají, že mnohé z toho, co inkvizici nahlásil, od Bruna skutečně slyšel – svědčí pro to obsah Brunových spisů i jeho vlastní výpovědi.³⁵ Mocenigova udání obsahují téměř třicet dosti závažných obvinění, která lze pro přehlednost rozdělit to tří skupin: 1) *Teologické a náboženské otázky* – Mocenigo například uvádí, že Bruno zastává názory protikladné svaté víře; že má pomýlené představy

³² Dokument objevil a vydal v roce 1942 prefekt vatikánského archivu Angelo Mercati pod názvem *Il sommario del processo di Giordano Bruno* (Citta de Vaticano 1942). Souhrn je samozřejmě zařazen i do vydání *Le procès*, c. d., s. 246–392.

³³ Při líčení svého pobytu v Benátkách Bruno inkvizitorům řekl: „...ale zamýšlel jsem se odebrat do Frankfurtu, abych dal vytisknout některá svá díla ... a tato díla věnoval papeži. Tak jsem se mu chtěl zavděčit a docílit nějakým mimořádným způsobem přijetí do lůna svaté Církve, tak abych mohl po mnišsku žít ve světě bez klausury, aby se mi nic nepředhazovalo, kdybych se vrátil mezi řeholníky své rodné provincie, že jsem byl odpadlíkem, a abych tak nebyl v opovržení u všech“ *Dokumenty, Sedmý výslech*, c. d., s. 389, *Le procès*, c. d., s. 143.

³⁴ K mnemotechnice viz např. klasickou práci F. YATES: *The Art of Memory*. London, Routledge, 1984.

³⁵ L. FIRPO: Introduction, c. d., s. xxix.

o Boží Trojici; že pochybuje o Kristově božství a Vtělení; že podle něj byl Kristus čaroděj; že má pomýlené představy o transsubstanciaci Božího těla během mše svaté; že nevěří na panenství Panny Marie; že nevěří v posmrtné tresty...

2) *Filosofické otázky*, které se týkají kosmologie, přírodní filosofie, metafyziky a nauky o duši: Podle Moceniga se Bruno domnívá, že univerzum je věčné, nekonečné a existuje v něm nekonečně mnoho světů. Dále prý Bruno věří na převtělování duší, ba dokonce věří, že se lidské duše stěhují do zvířat... 3) *Hříšné skutky* – Mocenigo uvádí, že Bruno se ustavičně rouhá; že se zabývá magií; že se stále vyjadřuje špatně o církvi svaté, kterou prý vedou osli (*tutti asini*)³⁶ a hlupáci. Dále Mocenigo připomíná, že Bruno pobýval v heretických zemích a držel se jejich zvyků; že je odpadlík od pravé víry; že páchá tělesné hříchy; že se mu líbí ženy; že obdivuje kacířského krále Jindřicha Navarrského...³⁷

Po obvinění a zatčení následovalo věznění a výslechy. V širokém povědomí české veřejnosti panuje obraz o inkvizici vytvořený takovými díly, jako je *Kladivo na čarodějnice*. Ve skutečnosti, alespoň v Itálii, inkvizice úzkostlivě dodržovala všechny předpisy, které měly obžalovaným zajistit spravedlivý proces (podle tehdejších standardů), zvláště pokud šlo o duchovní. Inkvizitorům tedy nešlo o to, aby z obžalovaných vynutili mučením doznání, ale prvotně brali ohledy na výpovědi svědků a obviněného. V Brunově případě to znamenalo, že několik dnů po jeho zatčení inkvizice předvolala několik svědků. Tři z nich navrhl samotný Mocenigo jako lidi, kteří mohou potvrdit jeho výpovědi. Žádná z předvolaných osob však udání nepotvrdila. Knihkupec Ciotto, který na Mocenigovo vyzvání kontaktoval Bruna na veletrhu ve Frankfurtu, již 26. května jasně vypověděl, že Bruno „nikdy nezašel tak daleko, aby řekl něco, pro co bych byl mohl zapochybovat o tom, že je katolík a dobrý křesťan“. K tomu ovšem dodal, že ve Frankfurtu slyšel, že Bruno je považován „za člověka bez jakéhokoliv náboženství (*homo che non habbi alcuna religione*)“.³⁸ Podobně i další svědek vypověděl, že Bruno je dobrý křesťan.³⁹ Pro Mocenigovo udání tedy neexistovaly žádná další svědectví a v takových případech se inkvizice řídila jednoduchým pravidlem: *testis unus, testis nullus* – jeden svědek, žádný svědek.

Samotný Bruno byl vyslýchán celkem sedmkrát během deseti dnů na přelomu května a června a dotazy většinou vycházely z jednotlivých položek Mocenigova obvinění. Bruno rozhořčeně odmítl valnou většinu nejzávažnějších obvinění

³⁶ Ke komplikovanému užívání obrazu osla v Brunově myšlení viz N. ORDINE: *Giordano Bruno und die Philosophie des Esels*. München, Fink, 1999.

³⁷ *Le procès*, c. d., první udání s. 1–9, druhé udání s. 9–13, třetí udání s. 39–43.

³⁸ *Dokumenty, Výslech Jana Křitele Ciotto*, c. d., s. 356–358; *Le procès*, c. d., s. 17–25.

³⁹ *Le procès*, c. d., s. 27.

a v argumentaci si počínal velice obratně. Ve skupině teologických obvinění přiznal pochybnosti o tajemství Svaté Trojice a Vtělení, které chová již od 18 let. Hájil se však dvojím způsobem: Předně zdůrazňoval, že svoje pochybnosti nikdy nezveřejnil, nikdy jim neučil a pokud se o nejasnostech v pojetí Trojice a Vtělení zmiňoval, pak vždy jen když referoval o cizích názorech – například o Ariovi, který byl tradičním představitelem názoru zpochybňujícího Kristovo božství.⁴⁰ Dále se při své obhajobě opíral o dobově běžné rozdělení kompetencí mezi obory. Bruno tvrdí, že pokud se ve svých spisech vyjadřoval o božských věcech, tak to vždy bylo z hlediska filosofického, tj. z hlediska přirozeného světla rozumu (*lume naturale*), které se liší od záležitostí víry, jež se zakládají na nadpřirozeném světle. A z hlediska filosofie představa jediného Boha, který má tři osoby, není příliš pochopitelná. Jako zbožný křesťan však tuto představu uznává jako něco, v co má věřit: „Mluvíme-li křesťansky, podle theologie a podle toho, co má každý věrný křesťan a katolík věřit, vskutku jsem pochyboval o pojmenování pro osobu Synovu a pro osobu Ducha svatého. Nemohl jsem pochopit, jak mohou být tyto osoby rozdílné od Otce, jedině tím způsobem, jak už jsem řekl, ve smyslu filosofickém, tak, že jsem Otcův intelekt označoval jako Syna a jeho lásku jako Ducha svatého, aniž jsem se chtěl znát k onomu pojmenování ‚osoba‘, které se u sv. Augustina prohlašuje za pojmenování nikoli staré, ale nově zavedené, za jeho doby. A takto jsem smýšlel od svých osmnácti let do nynějška; ve skutečnosti jsem však tu věc přece nepopíral, neučil jsem o ní a nepsal jsem, jen jsem se sám zabýval pochybnostmi.“⁴¹ Samotný pojem „osoby“, uvedl Bruno, již Augustin označil za výraz užívaný z nutnosti (*necessitate utimur*), a nedá se najít ani ve Starém ani v Novém zákoně.⁴² Tím Bruno implicitně dal najevo, že pojem „osoby“ je neorganicky a později včleněný jako něco nepůvodního do křesťanské nauky. Projevuje se tak i jeho názor, že křesťanství se během svých dějin

⁴⁰ Viz zvláště úvod čtvrtého výsledku, který se soustředil na tuto problematiku: *Dokumenty, Čtvrtý výsledek*, c. d., s. 370–372; *Le procès*, c. d., s. 77–84.

⁴¹ *Dokumenty, Třetí výsledek*, c. d., s. 369; *Le procès*, c. d., s. 73.

⁴² *Dokumenty, Čtvrtý výsledek*, c. d., s. 371; *Le procès*, c. d., s. 79. Bruno pravděpodobně citoval Augustina z paměti a jeho citát se nepodařilo dohledat; L. Firpo ve své edici však uvádí, že například v *De Trinitate* VII, 4 (PL 42, 941) Augustin skutečně hovoří o tom, že se výraz *persona* užívá k hovoru o Bohu jen z nutnosti. Odlišně Bruno svůj důvod k pochybnostem vyložil v pátém výsledku: „Protože božství je nekonečná přirozenost a lidství konečná prvé věčná a druhé časná, nezdálo se mi, že je mezi nimi takový vztah, aby se skutečně vytvořil předpoklad, že bylo lidství spojeno s božstvím při utváření subjektu v podobném poměru, jako je lidská duše spojena s tělem.“ *Dokumenty, Pátý výsledek*, c. d., s. 381, *Le procès*, c. d., s. 111.

odchýlilo od prapůvodní předkřesťanské moudrosti starého světa, s níž bylo původně v souladu a která představuje základ Brunovy vlastní filosofie.

Pokud jde o druhou skupinu obvinění, Bruno se zcela bez rozpaků hlásí ke své kosmologii a zvláště během třetího výsledku se jí snažil inkvizitorům co nejsrozumitelněji vysvětlit. V celém souboru výsledků je však kosmologii věnována jenom velice malá pozornost. Inkvizitory tato tematika zjevně příliš nezajímala, a pokud ano, dotazovali se na nekonečné universum a jiné světy, heliocentrismus je nezajímal. V otázce osudů lidské duše Bruno postupuje podobně jako v případě Trojice. Z hlediska věroučného uznává nesmrtelnost duše, z hlediska filosofického uvažuje o převtělování: „Tvrdil jsem a tvrdím, že duše jsou nesmrtelné... [M]luví-li se katolicky, nepřecházejí z těla do těla, ale jdou do ráje nebo do očištky nebo do pekel. Ale uvažoval jsem o tom z hlediska filosofie a hájil jsem názor, že může-li duše býti bez těla nebo bytuje-li v jednom těle, může tímž způsobem být i v druhém a přecházet z jednoho těla v druhé.“⁴³

Na obvinění, která se týkala hříšných skutků a disciplinárních prohřešků, se inkvizitoři vyptávali Bruna dosti důkladně, protože během celého procesu, až do rozsudku, inkvizice nahlížela na Bruna dále jako na příslušníka dominikánského řádu. Ve spisech je vždy označován jako „frater Iordanus“. A Bruno mnohé věci kajícíně přiznal, protože zkrátka byly nepopíratelné. Přiznal tedy, že žil jako apostata; že pobýval v kacírských, tj. protestantských zemích, kde se držel místních zvyklostí; že nenavštěvoval bohoslužby a že nechodil ke zpovědi. Dále Bruno připustil další provinění, která bylo možno ověřit, například po nahlédnutí do jeho spisů. Doznal tedy, že četl ze zvědavosti knihy kacírů; že chválil knihy kacírů a kacírské panovníky; že lehkomyšlně pomíjel tělesné hříchy.⁴⁴

Brunova strategie spočívala především v tom, že se doznal k tomu, co bylo možné mu prokázat. Jinak vše popíral – zvláště vehementně zdůrazňoval, že nikdy neučil a nenapsal nic, co by bylo protikladné katolické víře. V závěru benátské fáze procesu Bruno na vyzvání soudců udělal, co po něm chtěli. Přiznal se, že chyboval, vyjádřil lítost, ukázal připravenost přijmout trest, poprosil o slitování a slíbil, že se napraví: „Vyznal jsem a vyznávám ochotně své bludy a jsem zde, přeslovutní páni, ve vašich rukou, abych přijal lék pro své zdraví, lituje svých hříchů, ani bych nedovedl říci jak, a vyjádřiti dosti účinně, jak si toho z celé duše přeji. [...] Žádám pokorně Pána Boha i vás, přeslovutní páni, o odpuštění všech bludů, kterých jsem se dopustil, a jsem zde hotov vykonati všechno, co vaše moudrost uzná za vhodné a o čem soudí, že to poslouží mé duši!“⁴⁵

⁴³ *Dokumenty, Čtvrtý výsledek*, c. d., s. 374; *Le procès*, c. d., s. 89.

⁴⁴ *Dokumenty*, c. d., s. 375, 383; *Le procès*, c. d., s. 91, 119.

⁴⁵ *Dokumenty, Sedmý výsledek*, c. d., s. 390; *Le procès*, c. d., s. 145–147.

Po těchto slovech vypadala situace pro Bruna poměrně dobře. Byl sice závažně podezřelý a doznal řadu dílčích omylů, ale současně chyběly opravdové důkazy pro jeho bezbožnost a kacířství. Navíc upřímně vyjádřil lítost a připravenost podrobit se rozhodnutí církve. Takovým kajícím obžalovaným zpravidla nehrozil trest smrti, nanejvýš několik let vězení či kající skutky.

Bohužel pro Bruna benátská inkvizice posílala zprávy o svých případech do římské centrály. Také v Brunově případě benátská inkvizice poslala zprávu do Říma a římské Svaté Officium vyjádřilo přání převzít případ a vyžádalo si vydání Bruna do Říma. Svobodná benátská republika si střežila svou nezávislost a zpravidla tyto žádosti o extradikce odmítala. Existovalo však několik výjimek – a jednou z nich se po dlouhých jednáních stal shodou nešťastných okolností i Bruno. V únoru 1593 byl převezen do Říma, do vězení inkvizice. V populární literatuře je inkviziční vězení líčeno drasticky jako komplex temných kobek bez oken, v nichž lezou krysy a všude se rozléhá nárek mučených spoluvězňů. Podle líčení L. Firpa bylo ve skutečnosti inkviziční vězení poměrně pohodlné. Římské vězení byl bývalý palác s velkými okny a rozlehlými místnostmi plnými světla. Na oknech sice byly mříže, ale to bylo v tehdejších palácích obvyklé kvůli zlodějům. Vězni měli židle a stoly s ubrusem, ručníky, které se měnily dvakrát týdně. Byl jim k dispozici holič, koupelna, lázně, prádelna, dostávali oblečení, jídlo slušné kvality i víno. Navíc je dvakrát do roka navštěvovali představitelé Svatého Officia, aby se jich přeptali na jejich materiální potřeby.⁴⁶ Záznamy z návštěv jsou dochované, takže víme třeba, že Bruno na vlastní žádost obdržel pero, kabát a *Summu* Tomáše Akvinského nebo papír na psaní.⁴⁷

4. Druhá fáze procesu: Řím – šetření

Až do podzimu 1593 se v Brunově záležitosti nic nedělo. Na podzim však inkvizice obdržela další udání. Tentokrát byl udavačem kapucín Celestino de Verona, který s Brunem pobýval ve vězení v Benátkách. Celestino byl značně svérázná osobnost. Měl opakovaně potíže s inkvizicí kvůli svým kacířským názorům. V září 1592 byl z Benátek rovněž předán do Říma a nakonec byl odsouzen jako zatvrzelý kacíř a upálen zaživa v září 1599 – pět měsíců před Giordanem Brunem.

Celestinovy výpovědi se sice nedochovaly, ale jejich obsah je naznačen v *Sommario* a z něj je zřejmé, že Celestinovo udání obsahovalo velmi těžká obvinění. Bruno podle něj tvrdil, že Kristus zhřešil; že nebyl umučen na kříži; že neexistuje peklo;

⁴⁶ L. FIRPO: Introduction. In *Le procès*, c. d., s. 70 n.

⁴⁷ *Le procès*, c. d., s. 189, 399; Firpovo vydání obsahuje záznamy všech těchto návštěv z dob Brunova věznění.

že neexistuje věčné zatracení; že existují mnohé světy; že duše po smrti odchází do těchto světů a do jiných těl; že Mojžíš byl schopný mág; že prorokové byli lstiví podvodníci; že je směšné modlit se ke svatým; že jestli bude nucen se vrátit do konventu, zapálí ho a vrátí se do Německa či do Anglie mezi kacíře, aby žil pokojněji a volněji.⁴⁸

Celestino ve svém udání uvedl jako svědky další čtyři spoluvězně z Benátek. Benátská inkvizice tyto lidi, kteří většinou stále ještě seděli v jejím vězení, okamžitě vyslechla. Výsledek byl pro Bruna velice špatný. Tito vězni nezávisle na sobě potvrdili některá Celestinova obvinění, ale nepotvrdili nejzávažnější obvinění Mocenigova, jako bylo zpochybnování Kristova božství či panenství panny Marie.⁴⁹ Pro Bruna jejich výpovědi ovšem znamenaly pohromu. Až dosud se totiž dosti úspěšně hájil, ale nová udání vážně narušila hlavní dva pilíře jeho obrany. Především od této chvíle obžaloba měla k dispozici víc než jedno svědectví o Brunově bezbožnosti. Dále nová udání silně zpochybnila upřímnost Brunovy lítosti a ochoty podrobit se rozhodnutí církve. Soudci už napříště Brunovi lítost nikdy neuvěřili a chtěli po něm nadále už jen to, aby se bezpodmínečně podřídil.

Inkvizice dále postupovala podle kanonického práva. Na počátku roku 1594 došlo v Benátkách, resp. v Římě, k opětovným výslechům všech dosavadních svědků. Mělo se tak zjistit, zda dále trvají na svých obviněních, zda si ve svých výpovědích neodporují nebo zda si nevzpomněli na něco dalšího. Všichni svědkové však víceméně potvrdili své předchozí výpovědi. Některá obvinění byla doložena větším počtem svědků. Ze všech výslechů se pořizovaly zápisy a výtahy a ty byly předávány Brunovi, aby na jejich základě mohl formulovat svou obhajobu.⁵⁰ Ten během podzimu a zimy napsal osmdesátistránkový spis a 20. prosince 1594, během pravidelné návštěvy příslušníků kongregace Svatého Officia, jej odevzdal inkvizitorům, jak víme ze *Sommaria*.⁵¹ Úředník, který tento souhrn sepsal, se však již dále o Brunově pojednání nezmiňuje, takže se zdá, že neobsahovalo nic nového či zvláštního ve srovnání s benátskými výslechy, na které se odvolává často.

Proces pokračoval tím, že všechna akta byla předána Svatému Officiu, které představovalo vrcholný orgán římské inkvizice. Jeho zasedáním v této době předsedal osobně papež Klement VIII. Officium prošlo během ledna a února 1595 všechna dosavadní akta. Očekávalo se rychlé vynesení rozsudku, ale proces nabral zcela nečekaný směr. Kardinálové totiž zaměřili svou pozornost na to, co

⁴⁸ Viz L. FIRPO: Introduction. In *Le procès*, c. d., s. 83 n.

⁴⁹ Také jejich výpovědi lze zčásti rekonstruovat na základě *Sommario*, viz například *Le procès*, c. d. s. 365–367.

⁵⁰ Viz například *Le procès*, c. d., s. 189–193 n.

⁵¹ Tamtéž, s. 199: *Iordanus Brunus ... exhibuit folia scriptorum ad repellendum dicta testium*.

dosud zcela opomíjeli – obsah Brunových spisů. Dekret Svatého Officia ze zasedání 9. února 1595, které řídil sám papež, tak nařizoval prozkoumání obsahu Brunových spisů (*ordinatum fuit quod prosequatur censura eius librorum*).⁵² Obrat vyšetřování byl nejspíše způsoben tím, že kromě Moceniga byli všichni svědkové Brunova kacířství usvědčeni zločinci, a proto nedůvěryhodní. Podle dobových předpisů svědectví takových lidí mohla vést k podezření a zahájení stíhání, ale nestačila k odsouzení. Přesto bylo inkvizitorům jasné, že na Brunovi lpí skutečně závažné podezření a že si zaslouží další šetření.

Kvůli přezkoumání obsahu Brunových knih byla ustanovena komise, která měla přečíst Brunovy spisy a posoudit je z teologického hlediska. Komisi se zprvu nedařilo Brunovy spisy získat. Nakonec z rozsáhlého souboru Brunových děl sehnali jen několik knih (patrně frankfurtskou trilogii a londýnské *Dialogy*) a jejich zkoumání zabralo cenzorům dva roky. Teprve začátkem roku 1597 byly připraveny podklady pro to, aby mohl proces dále pokračovat. Bruno byl při návštěvě představitelů Svatého Officia 24. března 1597 vyzván, aby se vzdal svých „bláhosťů o mnohosti světů a také bylo nařízeno, aby byl přísně vyslýchán. Dále mu byla předána censura jeho díla.“⁵³ Poznámka o „přísném výslechu“ bývala někdy vykládána jako doklad toho, že Bruno byl mučen. O tom však neexistuje jediný doklad.

Cenzoři z Brunova díla vybrali jedenáct tezí, které považovali za nežádoucí. Jejich znění i Brunovy reakce na ně zase známe díky záznamu v *Sommario*.⁵⁴ Čtyři z tezí se týkaly kosmologické problematiky. 1) Věčnost světa: Věčný Bůh stvořil věčný svět, resp. věčně jsou jeho základní stavební prvky: světová duše a první látka; 2) Nekonečnost světa: Podle Bruna je nekonečný svět důsledkem nekonečné moci Boha; kdyby Bůh nestvořil nekonečný svět, sám by byl konečný; 3) Substance světa není stvořená, ale věčná. Bruno tento názor obhajoval tím, že ve světě nedochází k substanciálnímu vzniku ani zániku, jak dosvědčuje i biblické *nihil sub sole novum* (Kaz 1,9).⁵⁵ Bruno tvrdil, že neměnné a věčné jsou první rody věcí – duch, světlo, voda a země.⁵⁶ 4) Země se pohybuje: Bruno trval na tom, že přesvědčivě dokázal pohyb Země a nehybnost hvězdného nebe, aniž by protirečil Písmu, a každý rozumný člověk by jeho důvody nakonec měl uznat. Na to mu inkvizitoři, jak prozrazují akta, namítli, že v bibli existují věty,

⁵² Tamtéž, s. 209.

⁵³ Tamtéž, s. 241: *Deinde fuit admonitus ad relinquendum huiusmodi eius vanitates diversorum mundorum, atque ordinatum quod interrogetur strictetur. Postea detur ei censura.*

⁵⁴ Tamtéž, s. 381–393.

⁵⁵ Srov. V. SPAMPANATO: *Documenti*, c. d., s. 50 n.

⁵⁶ Srov. G. BRUNO: *Dialogy*, 2. vyd., 2008, c. d., s. 112 n.

kteří popírají jeho teze: „země stále trvá“ (*Kaz* 1,4), „slunce vychází, slunce zapadá“ (*Kaz* 1,5). První citát Bruno odbyl poznámkou, že větu je třeba chápat v časovém smyslu, nikoli v prostorovém, tj. že Země setrvává stejná v čase, nikoli na místě. Druhý citát vyložil pomocí tzv. teorie akomodace, kterou běžně používali zastánci kopernikanismu.⁵⁷ Podle ní Bůh přizpůsobil obsah bible chápání prostých lidí, kteří by nebyli schopni představit si pohyb Země, a držel se tedy přirozeného způsobu vyjadřování. Smyslem *Písma* je poučit lidi o spáse a morálce, nikoli o přírodě. Ve *Věceři na Popeleční středu* Bruno shrnuje tento názor takto: „...svaté knihy neslouží našemu rozumu tím, že by podávaly důkazy a názory o přírodě, jako by to byla filosofie, ale že se našemu rozumovému a citovému životu dostává té milosti, že nám prakticky zákony předepisují, jak mravně jednat. Protože božský zákonodárce měl tento cíl před očima, nedbá v ostatních věcech o to, aby pronášel pravdy, z nichž by lid neměl žádný prospěch, protože by jej ani neosvobozovaly od zla, ani nepoutaly k dobru; přemýšlet o tom ponechává lidem přemítavým a mluví k lidu tak, aby to, co je hlavní, pochopil podle svého způsobu myšlení i mluvení“.⁵⁸ Na námitku, že protirečí autoritě církevních otců, Bruno odpověděl, že uznává, že otcové jsou svatí, dobří a příkladní, ale že jsou méně praktičtí než filosofové a nevěnovali příliš velkou pozornost přírodě.⁵⁹ 5) Pluralita světů: Podle Bruna existují mnohé světy, na kterých se nacházejí podobné věci jako v našem světě, včetně podobných bytostí. Námitky inkvizitorů zde *Sommario* nezmiňuje, ale je zřejmé, že učení o pluralitě světů bylo v rozporu s klíčovými články křesťanského učení. Podle křesťanské teologie jsou lidé stvořeni k obrazu Božímu a umístěni na Zemi stvořenou *ex nihilo*. Na ni později sestoupil Kristus, aby poskytl lidem spásu od dědičného hříchu, který spáchal Adam. Brunova představa nekonečně mnoha světů vytvářela možnost, že na jiných světech existují jiní hříšní lidé se svými vlastními Adamy a Kristy. Idea plurality světů tak ohrožovala křesťanské přesvědčení o jedinečnosti člověka a jeho spasitele.

Další skupina tezí se týkala Brunovy vitalistické metafyziky, podle níž je v kosmu vše oživené: 6) Hvězdy jsou andělé a oživená racionální tělesa (*corpí animati*)

⁵⁷ A. FUNKENSTEIN: *Theology and the Scientific Imagination from the Middle Ages to the Seventeenth Century*. Princeton, Princeton University Press, 1986, s. 213–243; K. SCHOLDER: *Ursprünge und Probleme der Bibelkritik im 17. Jahrhundert. Ein Beitrag zur Entstehung der historisch-kritischen Theologie*. München, Kaiser, 1966, s. 56–107; K. J. HOWELL: *God's Two Books. Copernican Cosmology and Biblical Interpretation in Early Modern Science*. Notre Dame, University of Notre Dame Press, 2002.

⁵⁸ G. BRUNO: *Dialogy*, 2. vyd., 2008, c. d., s. 88 n.

⁵⁹ *Le procès*, c. d., s. 389.

rationali); 7) Země je oživená a má smyslovou i racionální duši. Bruno na tuto tezi při obhajobě reagoval podle *Sommaria* tak, že Země je *animale rationale* a že rozumná duše slouží především k řízení pohybů Země. 8) Spornost individuální nesmrtnosti lidských duší; podle cenzorů Bruno tvrdí, že nesmrtný je pouze *spirito universale*. 9) Intelektuální duše není formou těla. Podle teologů se tím zpochybňuje křesťanské přesvědčení o jednotě duše a těla a naznačuje se možnost převtělování duší. Bruno se hájil tím, že nikde v *Písmu* se duše neoznačuje jako forma.

Další teze, které cenzori objevili v Brunových dílech, známe díky svědectví Schoppeho, který byl přítomen vyhlášení rozsudku a upálení: 10) Ztotožnění ducha svatého s duší světa; 11) Víra v existenci preadamitů: pouze Židé vzešli z Adama a Evy, zatímco všichni ostatní lidé mají jiný původ.⁶⁰

Zkoumání cenzorů trvala až do konce roku 1597. Na počátku dalšího roku pak bylo sepsáno *Sommario*, které představuje jeden z mála dochovaných dokumentů k římské části procesu. Když bylo v březnu 1598 *Sommario* dokončeno, nebyl k dispozici soudní tribunál.⁶¹ Předsedal mu totiž zpravidla sám papež, který v dubnu odcestoval z Říma a vrátil se až v prosinci. Tehdy ovšem zase Řím postihly povodně. V zimě, 16. prosince, se konala další pravidelná návštěva představitelů kongregace Svatého Officia, která tentokrát nebyla spojená s žádným úředním aktem. Bruno si jen vyžádal papír a breviář svého řádu a jeho prosbě bylo vyhověno.⁶²

5. Ukončení procesu a odsouzení

Na počátku roku 1599 vstoupila do Brunova procesu nová postava – slavný teolog Robert Bellarmino (1542–1621). Bellarmino byl vůdčí postavou katolické protireformace a jeden z nejvýznamnějších dobových katolických teologů.⁶³ Zpočátku byl pouze konzultantem papeže a teprve v březnu 1599 byl jmenován kardinálem a také jedním z členů Svatého Officia. Bellarmino si uvědomil, že Brunův případ je velice složitý: Existuje vůči němu velké množství obvinění

⁶⁰ *Le procès*, c. d., s. 505. Srov. P. R. BLUM: *Giordano Bruno*, c. d., s. 147–9; M. A. FINOCCHIARO: Philosophy versus Religion and Science versus Religion: the Trials of Bruno and Galileo. In H. GATTI (ed.): *Giordano Bruno. Philosopher of the Renaissance*. Aldershot, Ashgate, 2002, s. 60 n.

⁶¹ *Le procès*, c. d., s. 397.

⁶² Tamtéž, s. 401–403.

⁶³ V češtině je k dispozici biografie J. BRODRICK: *Robert Bellarmino. Kardinál a inkvizice*. Olomouc, Refugium Velehrad–Roma, 2007.

od různých svědků, svědčí proti němu jeho vlastní spisy a také jeho výpovědi. Bruno již během výsledků přiznal některé omyly a chyby a cenzurní četba jeho spisů přinesla řadu povážlivých tezí, ale jinak Bruno odmítal přiznat jakékoliv kacírství. Bellarmino se proto rozhodl pro střední cestu – ze všech dosavadních materiálů se vybere několik jednoznačně heretických tvrzení, která Bruno prokazatelně zastává. Bruno bude vyzván k tomu, aby je odvolal se stejnou horlivostí a pokorou, jakou projevil již v Benátkách. Odvolání bylo pro inkvizici důležité, protože na rozdíl od světských soudů neposuzovala inkvizice skutky lidí, ale to, zda během procesu setrvávají dál v bludech a hájí mylné názory. Tvrdě se trestalo setrvávání v kacírství, odvolání naopak přinášelo menší trest, protože svědčilo o napravení obviněného a o tom, že se ho podařilo vrátit do lůna církve.

Bellarminovy teze měly především otestovat to, zda je Bruno ochoten podřídit se autoritě církve. Řada obvinění ještě vůbec nebyla prověřena, a tak se počítalo s tím, že když Bruno odvolá osm tezí, bude vyšetřování dále pokračovat, tzn. bude pokračovat cenzura jeho knih a ověřování dalších podezření. Pokud neodvolá, čeká ho mučení nebo smrt. Během několika dnů na počátku roku 1599 Bellarmino tedy z rozsáhlých Brunových akt vybral osm heretických tvrzení (*octo propositiones haereticæ*), která měl Bruno odvolat, jak mu bylo sděleno 12. ledna.⁶⁴

Ze záznamů víme, že Bruno 25. ledna slíbil, že uvedené teze odvolá, pokud apoštolská stolice a papež shledávají uvedené teze skutečně heretickými.⁶⁵ Bruno byl přesvědčen, že jeho názory nejsou v rozporu s původní křesťanskou věroukou a že byly prohlášeny za vadné teprve nyní v souvislosti s jeho procesem. Chtěl tedy po inkvizitorech potvrzení, že jeho názory by vadily již původním svědkům křesťanské víry, tj. církevním otcům. Kardinál Bellarmino spolu s generálem dominikánů a inkvizičním komisařem navštívil 4. února Bruna ve vězení a potvrdil mu, že uvedené teze jsou skutečně heretické – a to nikoli jen v této chvíli, ale byly heretickými prohlášeny již nejstaršími církevními otcí, církví svatou i apoštolskou stolicí. Pokud je Bruno uzná kacírskými, čeká ho pokání, pokud nikoli, bude mu poskytnuta lhůta čtyřiceti dnů na rozmyšlení, která se obvykle poskytuje zatvrzelým kacírům. Pokud nezmění názor, bude popraven.⁶⁶ Již 15. února

⁶⁴ *Le procès*, c. d., s. 405, 411.

⁶⁵ Tato reakce je uvedena v dochované kopii rozsudku, *Le procès*, c. d., s. 477–479.

⁶⁶ Tamtéž, s. 415 n.: ...*propositiones istae tanquam haereticæ, et non tantum haereticæ ita modo declaratae, sed ab antiquissimis Patribus, ab Ecclesia et Sede apostolica; et si tanquam tales agnoverit, bene; sin minus, preafigatur sibi terminus 40 dierum*. Srov. druhou verzi dekretu, kde se píše, že teze jsou *contra fidem catholicam* a že byly již církevními otcí, církví a apoštolskou stolicí *reprobatae et damnatae* (s. 419).

Bruno vystoupil před soudci a prohlásil, že je připraven uznat uvedené teze za kacířské a odvolá je kdykoli a kdekoli bude Svaté Officium chtít.⁶⁷

Ovšem za dva měsíce, 5. dubna, Bruno během pravidelné návštěvy členů kongregace Svatého Officia ve vězení předložil inkvizitorům jakýsi spis (*exhibuit quandam scripturam*),⁶⁸ který měl obsahovat jeho odvolání. Dokument byl předložen Bellarminovi k prostudování. Kardinál 24. srpna 1599 sdělil, že Bruno je připraven odvolat osm tezí, ale že chce lépe vysvětlit dvě z nich – totiž první a sedmou.⁶⁹

Dne 9. září 1599 se uskutečnilo zasedání Svatého Officia, které mělo definitivně rozhodnout o Brunově osudu. Jednotným stanoviskem jeho členů bylo to, že dosavadní udání a svědectví nestačí k prokázání Brunovy viny, protože jsou k dispozici pouze svědectví od usvědčených zločinců (*non possit habere alios testes nisi carceratos criminosos*).⁷⁰ Mocenigova udání nikdo spolehlivý nepotvrdil a Bruno sám popírá vinu. Rozsudek tedy musí vycházet z té části procesních materiálů, která zahrnuje Brunovy vlastní výpovědi a obsah jeho knih. Jeden z pozdějších dokumentů jasně říká, že Bruno měl odvolat teze *in suis scriptis contentas* a teze *in suis constitutis ab ipsomet prolatas*.⁷¹ Základ procesního řízení tedy představovala Brunova vlastní doznání a obsah jeho knih. Pokud jde o neprokázaná obvinění, navrhli na schůzce členové Svatého Officia, aby byl Bruno mučen. Domnívali se, že v některých obviněních byl již vězeň usvědčen, ale zůstává mnoho dalších obvinění, v kterých nebyl přesvědčivě usvědčen, a ty je třeba přezkoumat pomocí těžkého mučení.⁷² Papež však tento návrh odmítl; nejspíše také kvůli tomu, že inkvizitoři se neshodovali na dalším postupu.⁷³ Nařídil tedy, aby Bruno dostal další lhůtu na rozmyšlenou. Během ní měl Bruno znovu zvážit, zda je ochoten odvolat osm tezí, jejichž hájení mu bylo prokázáno. Z papežova rozhodnutí je opět zřejmé, že Bruno nebyl souzen pro všechna vznesená obvinění. Osm tezí mělo jen prověřit, jaké jednání lze od něj očekávat, a podle jeho reakce by inkvizice zvážila další postup.

⁶⁷ Tamtéž, s. 481.

⁶⁸ Tamtéž, s. 431.

⁶⁹ Tamtéž, s. 443.

⁷⁰ Tamtéž, s. 451.

⁷¹ Tamtéž, s. 457, a srov. L. FIRPO: Introduction, c. d., s. 171.

⁷² G. BRUNO: *Le procès*, c. d., s. 451 n.: ... *in multis est convictus, et in multis non esse convicturus; et in illis in quibus non est convictus torqueatur graviter.*

⁷³ Tamtéž, s. 451–453; srov. M. A. FINOCCHIARO: Philosophy versus Religion and Science versus Religion: the Trials of Bruno and Galileo, c. d., s. 71 nn.

Jak vlastně zněly teze, které měl Bruno odvolat? To bohužel nevíme. V dochovaných aktech je explicitně zmíněna pouze první a sedmá teze.⁷⁴ První teze je zmíněna jen jako *haeresis Novatiana*. Není bohužel úplně jasné, o co se jednalo – zdá se však, že šlo o teologický problém Trojice. Novatian byl římský kněz, který žil ve třetím století a vedl schismatické hnutí. Bellarmino, který byl vyhlášený odborník na dějiny hereze, „novatiánskou herezí“ myslel nejspíše Novatiánův neortodoxní názor na vztah mezi Otcem a Synem. Pro moderní historiky bylo ovšem trochu matoucí to, že standardně se v této době i později novatiánskou herezí myslel názor, že církev nemá právo odpouštět hřích a přijímat znovu kajícíníky; což se rovnalo zpochybnění svátosti pokání.⁷⁵ Sedmá teze se týkala vztahu duše a těla. Bellarmino chtěl, aby Bruno odvolal tvrzení, že duše je v těle jako kormidelník na lodi (*an anima sit in corpore sicut nauta in navi*). Tím se naráží na představu duše uvězněné v těle jako ve vězení, kterou lze v Brunově filosofii také doložit. Zdá se, že podle Bellarmina je tento názor chybný pro to, že duši chápe nikoli jako formu lidské bytosti, ale jako něco nezávislého. Narození lidské bytosti by pak bylo trestem pro duši, která nadále musí existovat s tělem. To je ale v rozporu s křesťanským učením o dědičném hříchu a o spáse.⁷⁶

I když nevíme, jak znělo zbývajících šest tezí, které měl Bruno odvolat, lze s jistotou říci, že se v nich objevily teze vzešlé z cenzury Brunových spisů. Patrně mezi ně také patřily některé výroky, které sám Bruno vyslovil během výslechů – například pochybnosti o soupodstatnosti Otce a Syna nebo přesvědčení o přetělování duší.

Se závěry klíčového jednání 9. září 1599 byl Bruno seznámen 16. září. Bruno na jedné straně projevil ochotu uznat své omyly (*intendit recognoscere eius errores*). Na druhé straně však také inkvizitorům na tomtéž setkání odevzdal memorandum určené přímo papeži (*memoriale missum sanctissimo Domino Nostrò*), které se četlo rovnou na zasedání Svatého Officia.⁷⁷ V memorandu obhajoval své názory a zpochybňoval jejich heretičnost, a tak vlastně popíral ochotu podřídit se, kterou dával najevo od února. Byla mu proto dána čtyřicetidenní lhůta na rozmyšlenou. Měl odvolat uložené teze nebo zemřít. Od té doby Bruno zatvrzele setrval ve svých omylech a kacírstvích (*restando tue ostinato et impenitente in detti tuoi*

⁷⁴ *Le procès*, c. d., s. 443.

⁷⁵ M. A. FINOCCHIARO: *Philosophy versus Religion and Science versus Religion: the Trials of Bruno and Galileo*, c. d., s. 63; srov. P. R. BLUM: *Giordano Bruno*, c. d., s. 149.

⁷⁶ Srov. P. R. BLUM: *Giordano Bruno*, c. d., s. 149 n.

⁷⁷ *Le procès*, c. d., s. 457; k projevům lítosti srov. Schoppeovo líčení tamtéž, s. 505.

errori et heresie), jak se praví v dochované zkrácené verzi rozsudku.⁷⁸ Navíc se v této době proti němu objevilo další udání od jednoho exulanta z Anglie, který opakoval dvě starší obvinění proti Brunovi: že je ateista a že je neuctivý k papeži.

Při další návštěvě inkvizitorů 21. prosince 1599 Bruno prohlásil, že nemusí ani nechce přijít k rozumu (*dixit quod non debet nec vult resipiscere*) a že si nemá co rozmýšlet. Představitelé Officia tedy nařídili, aby jeho celu navštívili dva bratři dominikáni a ukázali mu marnost a chybnost jeho názorů.⁷⁹ Oba bratři Bruna přesvědčovali, aby zavrhnul a odprísáhnul kacírské výroky a vrátil se do lůna katolické církve. „Na to nechtěl uvedený bratr Giordano přistoupit a tvrdil, že nikdy nenapsal ani nepronесl kacírských výroků, ale že služebníci Úřadu sv. inkvizice nesprávně citovali jeho výroky a obrátili je proti němu. Proto byl ochoten vydati počet ze všech svých spisů i výroků a obhájit je proti kterýmkoli bohoslovcům...“⁸⁰

Poslední slyšení Giordana Bruna u Svatého Officia se konalo 20. ledna 1600 za přítomnosti papeže. Bruno opět předložil papeži jakési memorandum, které sice bylo otevřeno, ale nebylo čteno (*fuit apertum, non tamen lectum*).⁸¹ Po vyslechnutí zprávy o chování a postojích Giordana Bruna papež na žádost inkvizice rozhodl, že proces bude uzavřen a *frater Iordanus* bude předán světské spravedlnosti. Bruno byl odveden 8. února 1600 z paláce inkvizice do domu kardinála Mazzona, kde mu byl oficiálně přečten rozsudek za přítomnosti devíti kardinálů a davu shromážděného v přijímacím sále. Nemáme k dispozici úplný oficiální rozsudek, jen jeho zkrácený přepis určený pro guvernéra Říma, v němž se praví:⁸² „Soudním rozsudkem prohlašujeme tebe, již uvedeného bratra Giordana Bruna, za nekajícího, vytrvalého a zatvrzelého kacíře, na něhož se proto vztahují všechny církevní klatby a tresty svatých kánonů, zákonů i ustanovení jako obecných, tak zvláštních, jež se ukládají takovým zjevným, nekajícím, vytrvalým a zatvrze- lým kacírům. Jako takového kacíře tě výslovně sesazujeme z duchovenství a prohlašujeme, že musíš být sesazen, jak nařizujeme a poroučíme, abys skutečně byl sesazen ze všech vyšších i nižších církevních hodností, v nichž jsi byl ustanoven, a to podle řádu svatých kánonů, a že musíš být vyloučen, tak jako my tě vylučujeme ze svého církevního svazku a z naší svaté a neposkrvněné církve,

⁷⁸ Tamtéž, s. 481.

⁷⁹ Tamtéž, s. 463, srov. 467.

⁸⁰ *Dokumenty*, c. d., s. 400; *Le procès*, c. d., s. 473: ...asserens nunquam propositiones haereticas scripsisse aut protulisse, sed male excerptas fuisse a ministris Sancti Officii, eidemque oppositas.

⁸¹ *Le procès*, c. d., s. 471.

⁸² Tento rozsudek je dostupný v překladu *Dokumenty*, c. d., s. 403–405, *Le procès*, c. d., s. 476–489.

jejíhož milosrdenství ty, provinilec, nejsi hoden. Prohlašujeme, že musíš být postoupen světskému soudu, a postupujeme tě tímto soudu pana římského guvernéra zde přítomného, aby tě potrestal náležitými tresty, při čemž ho naléhavě prosíme, aby ráčil zmírnit přísnost zákonů, pokud jde o trest pro tvou osobu, aby byl vykonán bez nebezpečí smrti nebo zmrzačení některého údu.“ Během čtení oficiálního rozsudku u Mazzona zazněla i Mocenigova a Celestinova obvinění, která sice nebyla přesvědčivě prokázána, ale která byla nakonec přičtena Brunovi k tíži a byla zahrnuta do rozsudku. Výčet čtrnácti z nich uvádí Schoppe, který byl svědkem čtení rozsudku. Například lze zmínit popírání transsubstancie, popírání panenství panny Marie, pobyt v kacířských zemích a život podle tamních zvyků, psaní protipapežských spisů, trvání na existenci nespočetných světů, přesvědčení o stěhování duší, schvalování magie aj.⁸³

Bruno vyslechl posudek v pokleku a po jeho dočtení se vztyčil a podle Schoppeho svědectví pronesl slavnou větu: „Vynášíte nade mnou rozsudek s větším strachem, než s jakým ho přijímám.“⁸⁴ Dalších osm dní strávil ve vězení, kdy za ním pravidelně docházeli kněží, aby ho domluvami přesvědčili k odvolání. K tomu nedošlo a 17. února byl Bruno upálen. Schoppe ve svém líčení popravu s jistou zlomyslností poznamenává, že Bruno po spálení odešel do svých vymyšlených světů oznámit, jak římská církev zachází s rouhači a bezbožníky.⁸⁵ Brunovy spisy byly ještě téhož dne spáleny a umístěny na Index zakázaných knih.

6. Interpretace procesu

Proces s Brunem byl v dalších dějinách evropské kultury interpretován dosti různorodě a nezřídka dosti účelově. Lze rozlišit několik základních výkladů.⁸⁶ Klasická interpretace má původ v osvícenství a rozšířila se zejména v pozitivistické historiografii vědy konce 19. století, odkud pronikla do širokého povědomí. Tato interpretace pokládala Bruna za vědce či jednoho z předchůdců vědy a odhlížela od těch jeho stanovisek, která jsou z dnešního hlediska nevědecká: víra v magii, víra v oduševněnost světa atp. Podle tohoto klasického výkladu byl Bruno odsouzen výlučně kvůli svým kosmologickým názorům a může tedy

⁸³ Tamtéž, s. 503; srov. L. FIRPO: Introduction, c. d., s. 179–180.

⁸⁴ Tamtéž, s. 507: *Maiori forsan cum timore sententiam in me fertis quam ego accipiam.*

⁸⁵ Tamtéž, s. 507, srov. 521: *...renunciaturus, credo, in reliquis illis, quos finxit, mundis, quoniam pacto homines blasphemi et impii a Romanis tractari soleant.*

⁸⁶ Srov. J. SHACKELFORD: That Giordano Bruno Was the First Martyr of Modern Science. In R. L. NUMBERS (ed.): *Galileo Goes to Jail and Other Myths about Science and Religion*, c. d., s. 59–67.

sloužit jako symbol trvalého boje pokrokového vědeckého myšlení s církevním zpátečnictvím.

Druhou interpretaci bychom mohli označit jako revizionistickou. Tato interpretace se zrodila asi ve čtyřicátých letech a mezi mnoha badateli se objevuje dodnes. Podle tohoto výkladu byl Bruno odsouzen kvůli svým teologickým názorům. Především kvůli svým pochybnostem o Trojici a kvůli svým christologickým představám. Tato revizionistická interpretace správně upozorňuje na to, že církev se v této době o heliocentrismus příliš nezajímala a na Bruna nahlížela jako na uprchlého mnicha s kacírskými názory. Vzhledem k tomu, že tyto názory lze u Bruna skutečně doložit (v jeho díle či výpovědích) vede tato interpretace k závěru, že podle norem 16. století bylo odsouzení Bruna víceméně legitimní. Proto se k této interpretaci nezdědka uchylovali katoličtí badatelé.

Třetí interpretaci se dá označit jako okultistická. Zaznamenala jen relativně krátkodobý rozkvet v 60. a 70. letech 20. století. V 60. letech se totiž historiografie vědy a filosofie začala intenzivně zajímat o dosud přehlížené myšlenkové proudy, jako je magie či hermetismus, a některým historikům se zdálo, že prostřednictvím odkazů na okultní vědy lze vysvětlit řadu událostí z novověkého myšlení: Od Newtonovy představy gravitační síly⁸⁷ až třeba po proces s Brunem, který například F. Yatesová ve své proslavené knize interpretovala tak, že Bruno byl upálen především jako mág a hermetik.⁸⁸

Čtvrtá interpretace pochází především od italských odborníků, kteří se intenzivně zabývali procesy s Brunem a Galileim. Prvním je Luigi Firpo (1915–1989), který vydal definitivní soubor dokumentů k procesu. Druhým je M. Finocchiaro, který se zvláště intenzivně zabývá procesem s Galileim.⁸⁹ Tato čtvrtá interpretace odmítá převedení celého procesu na teologické důvody a do určité míry se blíží spíše klasické interpretaci. Trvá totiž na tom, že teologická heterodoxie nepochybně v Brunově procesu hrála roli, ale kromě toho šlo také o jeho filosofické teze: věčnost světa, univerzální oživenost kosmu a pohyb Země. Podle těchto historiků v případě teologických tezí bylo Brunovo chování jasné. Zapřel všechno, co zapřít mohl, pokud to nešlo, litoval svých chyb a žádal odpuštění za omyly. Pokud šlo však o filosofické teze, Bruno své myšlenky nikdy nepopíral, ba dokonce se k nim hlásil a inkvizitorům je ochotně vysvětloval. V teologických

⁸⁷ Viz např. B. J. DOBBS: *The Foundations of Newton's Alchemy or The Hunting of the Green Lyon*. Cambridge – London – New York, 1975.

⁸⁸ F. YATESOVÁ: *Giordano Bruno a hermetická tradice*, c. d., s. 338 nn.

⁸⁹ Viz L. FIRPO: Introduction, c. d., s. 183–199; M. FINOCCHIARO: *Philosophy versus Religion and Science versus Religion: the Trials of Bruno and Galileo*, c. d., s. 78–81; srov. též P. R. BLUM: *Giordano Bruno*, c. d., s. 149 n.

otázkách tedy – možná jen naoko a nerad – stavěl na odiv pokoru a podřízenost, ale v tom, co pokládal za filosofické otázky, si stál za svým a odmítal odvolat.

Inkvizitoři však považovali filosofické teze za teologicky relevantní, zatímco Bruno se domníval, že pro teologii nemají význam anebo nejsou s křesťanstvím v rozporu. Opakovaně po inkvizitorech (a jak jsme viděli i po Svaté stolici) požadoval, aby mu potvrdili, že jeho filosofické názory jsou kacířství, která byla již dávno odsouzená církevními otci. Tuto strategii historizace věroučných tezí užíval proti heretikům i největší katolický odborník na hereze, samotný Bellarmino. Podle něj jsou nová učení protestantských církví kacířství, která již v počátcích křesťanství odsoudili církevní otcové. Proto také Brunovy názory ve zcela stejném duchu spojil s novatianismem ze 3. století.⁹⁰ Ale Bruno se domníval, že pro jeho filosofické názory není možné u církevních otců najít odsouzení. Zdá se, že by byl ochoten ustoupit jen tehdy, kdyby mu inkvizitoři například ve spisech Aurelia Augustina ukázali výslovné odsouzení nějaké z jeho filosofických idejí.

Zdá se tedy, že ke konci procesu se Bruno nejspíše cítil být obětí spiknutí Svatého Officia, které považovalo za teologicky škodlivé myšlenky, jež Brunovi připadaly čistě filosofické – a slučitelné s vírou. Domníval se, že inkvizitoři hrubě dezinterpretovali obsah jeho spisů i jeho vlastní výpovědi, trval na tom, že jeho filosofické teze jsou pravdivé a pro víru neškodné. Snad doufal, jak je patrné z opakovaného předkládání písemných vysvětlení, že nakonec přesvědčí inkvizitory o bezúhonnosti svých filosofických názorů, které nemohou mít s herezí nic společného.

Zbývá tedy poslední otázka: Byl Bruno odsouzen kvůli svým kosmologickým představám? Jak jsme viděli, kosmologické otázky se objevovaly opakovaně během celého procesu. Zdá se tedy, že nauka o nekonečném univerzu s nekonečně mnoha světy hrála při Brunově odsouzení jistou úlohu. Inkvizitorům však Brunova nauka nevadila jako novátorská představa o kosmu, ale především jako názor, který měl povážlivé teologické důsledky. Jeho koncepce nekonečnosti světa například předpokládala, že Bůh nutně musí uskutečnit vše, co je možné. Podle křesťanské teologie je však Bůh zcela svobodná bytost, která nepodléhá žádné nutnosti. Podobně i existence mnoha světů implikovala možnost mnoha Kristů, a tím se zpochybňovala jedinečnost Kristovy oběti za hříchy lidstva. Dále je třeba uvést, že v rámci procesu kosmologické teze představovaly jen jedno téma vedle dalších filosofických myšlenek, teologických představ a disciplinárních provinění. Bruno byl tedy odsouzen také kvůli svým kosmologickým představám, ale jednalo se jen o jeden z mnoha bodů obžaloby. Dále bychom neměli

⁹⁰ P. R. BLUM: *Giordano Bruno*, c. d., s. 151.

zapomínat na to, že Brunova kosmologie byla filosofická a spekulativní; měla tedy jen málo společného s vědou v moderním smyslu. I to je důvod pro to, aby se proces s Brunem přestal považovat za doklad věkovitého nepřátelství církve vůči vědě, který by mohl být využíván v moderních debatách o vztahu vědy a náboženství. Historické události byly zpravidla složitější než moderní výkladová schémata, která se běžně objevují v přehledové literatuře, jako je kupříkladu kniha Michaela Whitea.

Summary

The paper presents the history and analysis of the famous trial of the Italian philosopher Giordano Bruno. On the ground of the extant sources, the author argues that the usual explanation of Bruno's trial is not convincing. In textbooks it is usually assumed that Bruno was sentenced because of his cosmology. But a reading of the extant Inquisition materials shows that Bruno was condemned mainly because of the theological implications of his philosophical and cosmological views. For the Catholic Church, Bruno's cosmology was not the main problem. Bruno's disciplinary transgressions, his opinions about the basic tenets of the Christian faith, and his unwillingness to recant were for the Inquisitors far more important than his new cosmology. Although the cosmological theses probably influenced the final sentence, for the Church there were more dangerous ideas in Bruno's teaching. Therefore the trial of Bruno cannot be considered as evidence of a fundamental hostility between exploration of nature and religion: Bruno was not a scientist in the modern sense; his cosmological theories were speculative and played only a minor role in the process itself.

Author's address:
Fakulta filozofická ZČU v Plzni
Sedláčkova 19
306 14 Plzeň